

І. Ю. ВАСИЛЯЙКО
(Львів, Україна)

АНТОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ КІНЕМАТОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Розглянуто проблеми антонімії в терміносистемі кінематографа, наведено класифікації антонімів за різними критеріями (структурою, поняттєво-семантичними зв'язками). Доведено, що антонімічні відношення в кінематографічній термінології сприяють її системності.

Ключові слова: антонімія, антонімічні відношення, термін-антонім, кінематографічна термінологія.

Для сучасного термінознавства одним із найактуальніших питань є теоретичне осмислення системних відношень між термінами. З'ясування особливостей системної організації сучасної української термінології, семантичних відношень між її одиницями має велике значення для виявлення законів семантичного розвитку терміносистем, для подальшого впорядкування і стандартизації цього пласту української спеціальної лексики. При цьому особливого значення набуває аналіз явища антонімії, оскільки антоніми визнано однією з найважливіших категорій системної організації термінології.

Осмислення антонімічних відношень у термінологічній сфері кінематографа дає змогу точніше визначити значення кінематографічного терміна у певній термінологічній системі, співвідношення з іншими компонентами, зокрема й процес входження інновацій, які притаманні досліджуваному матеріалу. О. Д. Пономарів підкреслює, що “науковий стиль використовує антоніми як засіб відтворення шляху логічних роздумів, як засіб посилення впливу на сприймача інформації” [11, с. 64]. Антонімія в термінології – це особлива характеристика лексичного значення слова, відображення протилежного в предметах і явищах світу. Поняття завжди виникають парами і містять свою протилежність, що ґрунтується на відмінності всередині одного й того ж явища (властивості, стану, якості тощо).

Явище антонімії в термінології вивчали Д. Н. Шмельов, В. П. Даниленко, Л. А. Новиков, Т. І. Панько, І. М. Кочан, Т. В. Михайлова, Л. М. Полюга та ін. Проте особливості антонімічних відношень між кінематографічними термінами не були предметом спеціального аналізу мовознавців, тому виникає потреба дослідити їх.

Мета статті полягає у виявленні специфіки антонімії в системі української кінематографічної термінології, у виокремленні типів антонімів у межах досліджуваного матеріалу.

Для виявлення й класифікації термінів-антонімів у терміносистемі українського кінематографа важливим є поняття “антонімічні відношення”. На думку Т. В. Михайлової, це “...відношення двох значень, що ви-

ражені різними термінами й передають істотні ознаки несумісних протилежних або суперечних видових понять стосовно одного родового, тобто мають семантичну основу, а відмінні семи цих значень замінюють одна одну або одна виключає іншу” [7, с. 152]. Антонімічні відношення допомагають: систематизувати поняття кінематографічної термінології; з’ясувати й розмежувати значення термінів-синонімів та окремі семи полісемічних одиниць досліджуваної галузі; пояснювати наукові поняття через протиставлювані їм інші назви.

Якщо антонімію в загальнонавчальній мові вважають вчені однією з найхарактерніших рис, то погляди дослідників на існування явища антонімії у термінології викликають неоднозначні думки. Л. О. Новиков заперечує існування антонімічних відношень між термінами [8, с. 58]. Але більшість українських дослідників підкреслюють позитивне значення термінів-антонімів, бо “антонімія ніскільки не ускладнює терміносистему, навпаки, може допомогти з’ясувати і розмежувати значення синонімічних, полісемічних чи паронімічних слів. Виявлення антонімічних відношень у термінолексичі допомагає систематизувати поняття, точніше визначити їх місце в терміносистемі, адже часто навіть пояснення через протилежне є ефективним способом доведення істини” [14, с. 192]. На користь антонімії в термінології висловлюється В. П. Даниленко: “... саме тут, у термінології, антонімія стала засобом вираження необхідних і неминучих явищ науки” [2, с. 7], оскільки між науковими явищами постійно виникають відношення протиставлення. “Явище антонімії, – наголошує дослідниця, – що виявляється в існуванні слів із протилежним значенням, у мові науки суттєво не відрізняється від відповідного явища в загальнолітературній мові” [2, с. 79], виступає одним із регулярних принципів найменування понять із протилежним змістом і реалізується у двох типах: лексичному і словотворчому [2, с. 70]. Члени антонімічної пари утворюють елементарне мікрополе, виконуючи двоєдину функцію в плані змісту і вираження. Осмислення семантичної протилежності допомагає точніше визначити значення слів, їхні взаємозв’язки та місце в лексичній системі мови. Члени антонімічної пари, з одного боку, називають предмети і явища спільного роду і належать до однієї і тієї самої категорії об’єктивної дійсності, а з іншого – виступають знаками “роздвоєної на протилежності єдності, одночасно визначаючи межі вияву тієї чи іншої якості, дії, відношення тощо та вказуючи на безперервний зв’язок протилежностей у кожному конкретному вияві сутності” [13, с. 57], тобто вони виступають видовими розрізнявачами спільної родової сутності. Виражаючи реальні властивості позначуваних ними предметів і явищ, антоніми відображають крайні протилежності у межах тих самих сутностей [2, с. 149]. Осмислення такої протилежності допомагає точніше визначити значення слів, їхні взаємозв’язки та місце в лексичній системі мови. Під час аналізу антонімії дослідники застосовують модель ступеня вираження контрасту в антонімічних парах (Л. А. Новиков) [8, 170]. Відповідно до такого підходу терміни-антоніми українського кінематографа, за Л. А. Новиковим, поділяємо за поняттєво-семантичними зв’язками на: комплементарні, контрарні та контрадикторні.

Для кінематографічної термінології найхарактернішими є комплементарні терміни-антоніми, у яких сема протилежності виражає межу певної якості для родового поняття в його видових варіантах, напр.: *титри вступні* – *титри кінцеві*, *ефект прискороного руху* – *ефект уповільненого руху*, *зйомка з нижньої точки* – *зйомка з верхньої точки*, *повнометражний фільм* – *короткометражний фільм*. Комплементарні антоніми позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок. Зазначимо, що серед лексичних антонімів кінематографа наявні пари, в яких антонімічні протиставлення збігаються із загальнономовними, напр.: *ближній план* – *дальній план*, *довгий метр* – *короткий метр*, *зовнішня подієвість* – *внутрішня подієвість*, *основне світло* – *допоміжне світло*. Серед них виділяємо векторні антоніми, які позначають взаємне протилежне спрямування дій, ознак, властивостей, явищ тощо, напр.: *головна роль* – *другорядна роль*, *різке зображення* – *розмите зображення*, *односерійний фільм* – *багатосерійний фільм*, *прожектор малий* – *прожектор великий*. У термінах зі значенням комплементарності ні один зі складників не містить у собі будь-якої негативної ознаки, а має лише нейтральну сутність. Комплементарні терміни не виключають один одного, а зіставляються на основі контрасту, що виражають ознаки. Вони доповнюють один одного до вираження меж виявлення тієї чи іншої ознаки. Комплементарна пара також не може бути розширена за рахунок нейтрального члена, адже комплементарність, головне, простежується у словосполученнях, які ґрунтуються на родо-видових відношеннях.

У кінематографічній терміносистемі виділяємо також незначну кількість терміноодиниць контрарної протилежності, за якої між видовими максимально протилежними поняттями “можливе середнє, проміжне поняття (мезонім), і які не тільки заперечують одне одного, а й мають позитивний зміст” [1, с. 12], напр.: *копія збільшеного формату кіноплівки* – *копія середнього формату кіноплівки* – *копія зменшеного формату кіноплівки*, *чорновий монтаж* – *проміжний монтаж* – *кінцевий монтаж*, *основне світло* – *загальне світло* – *допоміжне світло*. Коли між двома полярними членами антонімічної пари є мезонім, від нього в протилежних напрямках поширюється певна градуальна характеристика явищ, дій чи ознаки [1, с. 12]. Деякі антонімічні протиставлення мають по кілька мезонімів, завдяки чому точніше виражають різні ступені переходу між протилежними значеннями, утворюючи при цьому антонімічні ряди. Наприклад, *близький план* – *перший план* – *другий план* – *дальній план*. Кожен складник такої контрарності перебуває не в чіткій опозиції до іншого, а лише у відношенні протиставлення. Контрарним термінам властива така відмінна риса, як градуальність, тобто можливість градації певної ознаки. Як результат, такі антонімічні пари можна розширювати до низки термінів за рахунок елементів, що відрізняються за ступенем виявлення тієї чи іншої ознаки. При контрарному протиставленні лише крайні члени такого ряду виражають справжню антонімію, середні ж вказують на збільшення або зменшення якісної ознаки.

До третьої групи антонімів у кінематографічній термінології належать такі, що виражають контрадикторну протилежність. Вони відрізня-

ються досить яскраво вираженою направленістю. Складники таких пар взаємно передбачають та взаємно виключають один одного, тобто заперечення одного з них надає визначення іншого. План вираження у таких контрадикторних термінах-антонімах можливий у кількох видах. По-перше, вони можуть бути представлені парами спільнокоренових термінів, до складу одного з яких входить префікс зі значенням заперечення, відсутності або втрати будь-якої ознаки. До цієї групи неможливе введення нейтрального члена, тобто можна говорити лише про полярність відношень між складниками такої антонімічної пари як головну відмінну ознаку контрадикторності. У термінології кінематографа зазначеної групи, головню, виокремлюємо антонімічні пари з однокореновими словами, при цьому до складу одного з термінів пари входить префікс зі значенням заперечення або відсутності певної ознаки, напр.: *колоризація фільму – деколоризація фільму, герой – антигерой, фільм – антифільм, різкість зображення – нерізкість зображення, динамічна композиція – нединамічна композиція, синхронність звучання – несинхронність звучання, драматизація – дедраматизація, кадрування – розкадрування*. Відношення у таких термінах-антонімах полягає у протиставленні безпрефіксного слова префіксальному.

Контрадикторні терміни кінематографа можуть також виражатися різнокореновими словами з протилежним або полярним значенням, а також складними термінологічними сполуками, в яких у відношеннях антонімії перебуває лише один із компонентів складеного терміна, напр.: *істерн – вестерн, вдалий кадр – забракований кадр, пересувна звукозаписувальна установка – статична звукозаписувальна установка*. До цього ж типу належать антонімічні пари, які за своєю суттю є стійкими сполуками, кліше, напр.: *комедія – трагедія, професійний актор – актор-початківець, звуковий фільм – німий фільм*.

Для терміносистеми кінематографа характерне явище конверсії. Близькість антонімії та конверсії полягає в тому, що “вони зіставляються, хоч і по-різному, з вираженням ідеї зворотності, а відрізняються типами протилежності. На рівні мовної системи в антонімії є середній член протиставлення, що сприяє можливості переходу на рівні мовної діяльності логічних контрадикторних відношень у контрарні, чого позбавлені конверсиви” [9, с. 191], напр.: *наїзд камери – відїзд камери, вітчизняне кіновиробництво – закордонне кіновиробництво, зовнішня подієвість – внутрішня подієвість*. Конверсиви позбавлені середнього члена протиставлення, “вони повністю вичерпують обсяг поняття, вступаючи у відношення передбачуваності один до одного, взаємозумовленості та взаємоспрямування” [9, с. 191]. Складники конверсивної антонімії виражають зворотні, парні дії, які неможливі окремо одна від одної.

Дослідження антонімії в кінематографічній термінології за особливістю структури дає підстави виокремити два типи термінів-антонімів: різнокоренові, або лексичні, та спільнокоренові, або словотвірні. Лексична антонімія не надто притаманна кінематографічній терміносистемі, вона реалізується протиставленням коренів, напр.: *бойовик – мелодрама, затемнення – висвітлення*. Більшість лексичних термінів-антонімів – це

терміни-словосполучення. “Як правило, номінації родових антонімічних термінів-словосполучень виражають єдність протилежних понять, атрибути – протилежні їхні ознаки, тобто значення атрибутів протиставляються за одним із семантичних компонентів” [3, с. 190], напр.: *мультиплікаційний фільм – документальний фільм, широка плівка – вузька плівка, повільна кінозйомка – швидкісна кінозйомка, німий фільм – звуковий фільм, науковий фільм – фантастичний фільм, дитяче кіно – доросле кіно*. Окрім двокомпонентних термінів-словосполучень, в антонімічні відношення вступають також три- та багатокомпонентні словосполучення, напр.: *ефект сповільненого руху – ефект прискореного руху, герой першого плану – герой другого плану, повнометражний документальний фільм – повнометражний художній фільм*. Багатокомпонентні терміни хоч і зрозуміліші за своєю семантикою, але незручні у використанні, тобто “з’являється своєрідна модель термінів-описів, до яких важко підібрати дефініцію, оскільки вона знаходиться вже у самому терміні” [2, с. 166]. Наведемо приклади таких антонімічних пар: *повний технологічний цикл з дублювання – частковий технологічний цикл з дублювання, копія збільшеного формату кіноплівки – копія зменшеного формату кіноплівки*. Отже, антонімічні відношення між компонентами терміна зумовлюють антонімію складного терміна.

Для досліджуваної терміносистеми також притаманна словотвірна антонімія. Словотвірні антоніми в кінематографічній терміносистемі можна поділити на дві групи: 1) терміни, у яких протилежні поняття виражені за допомогою префіксів; 2) складні терміни, в яких протиставляються перші компоненти, а другий складник той самий в обох термінах. Протилежні поняття в термінології кінематографа виражені наявністю у слові префікса та його відсутністю. Виразниками антонімічних відношень можуть бути іншомовні префікси: *де-*, *ре-*, і питомі *не-*, *роз-*, напр.: *контрастикування фільму – деконтрастикування фільму, монтаж атракціонів – демонтаж атракціонів, фінансування фільму – рефінансування фільму, збирання декорацій – розбирання декорацій*. Найбільше антонімічних пар утворено приєднанням заперечної частки *не*, яка виконує функцію префікса. Вивчаючи семантику термінів з префіксом *не-*, що належать до терміносистеми кінематографа, погоджуємося з думкою Д. Н. Шмельова, який вважає приєднання до терміна стверджувальної семантики заперечної частки *не-* найпродуктивнішим способом передавання протилежного поняття [13, с. 131]. У таких антонімічних парах терміноелемент *не-* виражає значення відсутності певної ознаки, внаслідок чого виникає відношення повної протилежності та протиставлення, адже члени опозиції є двома крайніми членами антонімічного ряду. Частка *не-* може приєднуватися до питомих і до іншомовних твірних основ, напр.: *різкість зображення – нерізкість зображення, синхронність подій фільму – несинхронність подій фільму, професійний актор – непрофесійний актор, ігровий кінематограф – неігровий кінематограф, регулярний кінопрокат – нерегулярний кінопрокат*.

Для кінематографічної терміносистеми також характерне виявлення антонімічних відношень через протиставлення усічених основ грецького походження *макро-*, *мікро-*, напр.: *макрозйомка – мікрозйомка, мікро-*

бюджетний фільм – макробюджетний фільм, мікроструктура кіноринку – макроструктура кіноринку. Упорядкування таких термінологічних одиниць як опозитивних пар, на думку науковців, сприяє подальшій систематизації за лексико-тематичним принципом [3, с. 138].

До лексико-граматичних антонімів української кінематографічної терміносистеми доцільно віднести й такі, що утворені за допомогою осново-складання зі змінним другим компонентом, напр.: *флешбек – флешфорвард, дубль-позитив – дубль-негатив.*

Отже, антонімічні відношення, характерні для загальнозовживаної лексики, реалізуються й у кінематографічній термінології. Вони допомагають точніше визначити й зрозуміти місце терміна в терміносистемі, пояснити відношення протилежності між термінами, виявити спільну семантичну основу терміна, дізнатися про інноваційні процеси тощо. Терміни-антоніми відіграють позитивну роль у лексичному складі термінології кінематографа, оскільки вони сприяють поглибленому усвідомленню понять, дають можливість точніше окреслити місце термінів у терміносистемі та їхні взаємозв'язки. Антонімічні відношення допомагають систематизувати поняття досліджуваної галузі, пояснювати їх через протиставлення. Антонімія не ускладнює кінематографічну терміносистему, а, навпаки, є засобом розмежування значень синонімічних, полісемічних чи патронімічних слів. Загалом же явища антонімії в термінологічній лексиці кінематографа не відрізняються від антонімії в загальнозовживаній лексиці та в інших терміносистемах. Виявлення антонімічних відношень у кінематографічній термінології підтверджує наявність у ній системності, адже для доведення істинності речей необхідне зіставлення протилежностей.

1. *Андреев Н. Д.* Антонимия и мезонимия / Н. Д. Андреев // Питання словотвору східнослов'янських мов : матеріали міжвуз. республік. наук. конф. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 12–14.
2. *Даниленко В. П.* Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
3. *Клименко Н. Ф.* Динамічні процеси в сучасному лексиконі : монографія / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавн. Дім Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
4. *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Видавн. центр “Академія”, 1999. – 288 с.
5. *Куньч З.* Українська риторична термінологія: історія і сучасність / З. Куньч. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2006. – 216 с.
6. *Миславський В. Н.* Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми / В. Н. Миславський. – Харків : Харьковський частиний музей городської усадьби, 2007. – 328 с.
7. *Михайлова Т. В.* Антонімічні відношення українських науково-технічних термінів як мовне явище та об'єкт лексикографії / Т. В. Михайлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. V. – С. 295–299.
8. *Новиков Л. А.* Антонимия в русском языке. Семантический анализ противоположностей в лексике / Л. А. Новиков. – М. : МГУ, 1973. – 290 с.
9. *Панько Т. І.* Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
10. *Полюга Л. М.* Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2004. – 275 с.

11. *Пономарів О. Д.* Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
12. Сучасна українська літературна мова : підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; [за ред. А. П. Грищенка]. – [3-тє вид., доп.]. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
13. *Шмелев Д. Н.* Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 279 с.
14. *Цимбал Н. А.* Антонімічні відношення в термінології органічної хімії / Н. А. Цимбал // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. – К., 1998. – С. 188–192.
15. *Южакова О. А.* Антонімічні відношення у науково-технічному тексті (на матеріалі термінології холодильної техніки) / О. А. Южакова // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”: Серія “Проблеми української термінології”. – 2006. – № 559. – С. 141–148.

I. Yu. Vasyliako

ANTONYMIC RELATIONS IN THE SYSTEM OF MODERN CINEMATOGRAPHIC TERMINOLOGY

Problems of antonymy in the terminological system of cinematography are considered in the article, classifications of antonyms are set basing on different criteria (structure, concept-semantic connections). It is proved that antonymic relations in the cinematographic terminology assist its systemacity.

К е у в о р д с : antonymy, antonymic relations, term-antonym, cinematographic terminology.